

Карел ЧАПЕК

ГОЛКА

Малюнки В. Гливенка

ОПОВІДАННЯ

— Я ніколи не мав діла з судами,— сказав пан Костелецький,— але я вам скажу, що мені дуже подобається та надзвичайна судова акуратність і ті орації та церемонії, без яких у суді не можуть обійтись, навіть коли йдеться тільки про козячу вовну. Саме це викликає певну повагу до юстиції. Якщо богиня правосуддя має в руках ваги, то хай вони будуть аптекарськими, а коли вже держить меч, то хай той меч буде гострий, як бритва. Мені пригадується один випадок, який стався на нашій вулиці.

Одна господиня, якась пані Машкова, купила собі в крамаря булочку, і коли вона цю булочку жувала, раптом її щось вколало. Вона простягла руку до рота і витягла голку, яка застрягла їй у піднебінні. Тепер тільки вона злякалась: «Госпо-

дин Ісусе, адже я могла цю голку проковтнути, і вона б мені проколола шлунок! Отже, йдеться про життя, тому я цього так не можу подарувати! Треба розслідувати, який це негідник встромив у булку голку». Ну, а потім вона пішла й понесла голку та недоїдену булку в поліцію.

Поліція допитала крамаря, допитала й пекаря, який ту булку пік, але, розуміється, ніхто не признався. Тоді поліція передала цю справу в суд, бо тепер справа полягала в тому, щоб визнати легке пошкодження на тілі. Судовий слідчий, сумлінний, розпорядливий урядовець, знову вислухав крамаря й пекаря; вони обидва божились і присягались, що ні в кого з них голка не могла попасти у булку. Судовий слідчий пішов до крамаря, де встановив, що жодної голки в крамниці нема. Потім пішов до пекаря подивитися, як печуться булочки; сидів у пекарні цілу ніч і спостерігав, як замішується тісто, як його залишають сходити, як топлять піч і ліплять булочки та сadowлять їх у піч, поки вони не спечуться й не матимуть золотого кольору. Отак він встановив, що, випікаючи булочки, справді не вживають голок.

Ви не повірите, яка це прекрасна праця випікати хліб! Як мені відомо, мій небіжчик дідусь мав пекарню. Отож, щоб ви знали, коли печуть хліб, є три великі й майже священні таїнства.

Перше — коли роблять закваску; її залишають стояти в діжі, а потім там під віком відбувається таємне перетворення: мусиш чекати, поки з борошна й води стане живий квас. Далі замішують тісто й місяць кописткою; це знову скидається на священний танець абощо. Потім це закривають полотнищем і залишають тісто сходити. Друге таїнство — це коли тісто урочисто сходить і підіймається, а ти не смієш зняти полотнище, щоб з цікавості глянути туди. Ні, я вам скажу, це таке ж прекрасне й дивне, як, скажімо, вагітність. У мене завжди було враження, що в тій діжі є щось жіноче. І третє таїнство — саме випікання, те, що з тим м'яким і блідим тістом станеться в печі. Господи Ісусе, коли ж потім виймаєш такий золотисто-коричневий буханець, і він пахне так, що навіть мала дитина не може приємніше пахнути, — це справжнє чудо. Я вважаю, що в пекарнях під час цих трьох перемін треба було б дзвонити, як дзвонять у костьолі в час виносу чаші.

Я мушу сказати, що в цій історії судовий слідчий відсунувся на задній план. Проте він був не з тих, що залишають справу без наслідків. Отож він узяв ту голку й послав її до хімічного інституту, щоб встановити, чи була голка в булці перед випіканням, чи аж після нього. Той судовий слідчий дуже любляв наукові відзиви. В хімічному інституті тоді був професор Угер, такий собі дуже вчений вусатий пан. Коли професор одержав голку, він почав спершу лаяти суди, які завжди чогось від нього хочуть. Він пригадав, як йому одного разу послали нутрощі такі зіпсовані, що навіть прозектор не міг витримати; а що мав робити хімічний інститут з якоюсь голкою? Та потім він трохи подумав, і його почала цікавити голка, розуміється з наукової сторони. «А справді, — сказав він, — може, з голкою і відбуваються якісь зміни, коли вона попаде в тісто, або коли вона в ньому печеться? Під час квашення ж бо утворюються одні кислоти, а під час випікання — інші. Це може спричинитися до деякого руйнування поверхні голки або до корозії, що можна встановити під мікроскопом». Отож він і почав досліджувати.

Передусім він накупив кілька сот голок, як зовсім чистих, так і більше чи менше іржавих, і почав у хімічному інституті пекти булки. Спершу він негайно поклав ті голки в кислоту, щоб установити, як на їх впливає процес квашення. Під час другого досліду він поклав їх у свіжозамішане тісто; під час третього — в тісто, що сходить; під час четвертого — у викинуте. Потім поклав їх туди перед самим випіканням, далі — під час випікання. Після того він встромляв їх у ще теплі булки; нарешті — в булки вже готові.

Далі всю серію експериментів провів ще раз, для контролю. Одне слово, в хімічному інституті чотирнадцять днів нічого іншого не робили, як тільки пекли булки з голками; професор, доцент, чотири асистенти і служник день у день замішували, пекли й випікали булочки, після чого досліджували і порівнювали голки під мікроскопом.

На це пішов ще тиждень праці; але кінець кін-

цем точно встановлено, що згадана голка була встромлена у вже спечену булку, бо вона мікроскопічно, як дві каплі води, відповідала дослідним голкам, які були встромлені в готові булки.

На підставі цього відзиву судовий слідчий визнав, що голка попала в булку або у крамаря, або дорогою від пекаря до крамаря. Тоді пекар пригадав: «Бий тебе сила божа, — та саме ж того дня я прогнав з роботи хлопчака-учня, що розносив у кошику булки!»

Викликали хлопця, і він признався, що встромив голку в булочку, бо хотів помститися панові майстру. Хлопець, оскільки він був неповнолітній, дістав тільки попередження, але майстра-пекаря суд оштрафував на п'ятдесят крон умовно, бо той рувився за свій персонал. Ось вам приклад, яка буває точна й ретельна юстиція.

Але ця справа мала ще одну сторону. Я не знаю, але в нас, чоловіків, є певна амбіція чи, сказати б, упертість абощо. Одне слово, коли вже в хімічному інституті почали пекти ті булочки для дослідів, хіміки взяли собі в голову, що вони повинні їх пекти добре. Спочатку було всяко, — булочки мало виростали і були якісь непоказні; але чим більше їх пекли, тим вони ставали ліпші. Далі їх посипали маком, сіллю й тміном і так добре їх ліпили, що аж радісно було дивитись! Потім пани вчені хвалилися, що таких знаменитих, хрумких і добре випечених булок, як у хімічному інституті, нема ніде в цілій Празі.

КОЛЕКЦІЯ МАРОК

ОПОВІДАННЯ

— Якби людина подлубалась у своєму минулому, — сказав старий пан Карась, — вона б побачила, що має досить підстав на зовсім інше життя. Але одного разу, може, помилково, а може й свідомо, вона обрала собі тільки один якийсь спосіб життя і отак доживає до кінця; та біда в тому, що ті інші, ті можливі твої життя не зовсім відмерли. І нараз ти відчуваєш у них біль, як у відтятій нозі.

Десь коли я був десятирічним хлопцем, я почав збирати колекцію марок, Тата це не дуже

тшило, бо він гадав, що через це я буду погано вчитися. Але я мав товариша Лойзіка Чепелку і вкупі з ним віддавався філателістичній пристрас-ті. Лойзік був син катеринщика, такий собі незграбний, вкритий ластовинням хлопець, хитрий, як горобець, та я його любив, як тільки можна любити товариша. Я тепер старий чоловік, маю жінку й дітей, але скажу вам, що нема прекраснішого людського почуття над дружбу. Але на це людина здатна лиш, поки вона молода; потім вона ніби черствіє і робиться егоїстом. Ця молода дружба здебільшого стає джерелом натхнен-ня й подиву, вона сповнює життя вщерть багат-ством і різноманітністю почувань, що аж мусиш з кимось поділитися ними.

Мій батько був нотаріус, душа місцевого до-бірною товариства, вельми поважний і суворий пан. А я полюбив Лойзіка, батько якого був п'яний катеринщик, а мати — виснажена пряха. Я шанував Лойзу, ба, навіть обожнював за те, що він був здібніший від мене, за те, що був та-кий незалежний і прудкий, як шур, за те, що ніс у нього був всіяний ластовинням, і за те, що ки-дав камінці лівою рукою. Я навіть не знаю, за що саме я так любив його, але справді це була найбільша любов за все моє життя.

Так ось той Лойзік був моїм довіреним, коли я почав збирати колекцію марок. Тут хтось ка-зав, що тільки в дозрілому віці розуміються на колекціях. Це правда. Я думаю, що збирання колекцій — це залишок або інстинкт з тих часів, коли кожний чоловік збирав собі голови своїх ворогів, здобуту зброю, ведмежі шкури, оленячі роги і взагалі все те, що він міг захопити з іншо-го. Але колекція марок — це не тільки власність, а й повсякчасні пригоди. Людина аж тремтить, коли торкається частки далекої землі, скажімо, Бутану, Болівії або мису Доброї Надії. Ніби вона має з тими чужими краями якийсь особис-тий, інтимний зв'язок. Отже, в збиранні марок є своєрідний мотив подорожування, мореплавства і взагалі одвічного світового авантюриництва лю-дини. Це щось подібне до хрестових походів.

Як я вже казав, мій батько не любив цього; батьки звичайно не люблять, коли їх сини роб-лять щось інше, ніж вони самі. І я, панове, був такий же до своїх синів. У батьківстві взагалі є якесь мішане почуття: в ньому є велика любов, але є також і якесь упередження, недовіра, воро-жість, чи якось інакше... Чим більше людина лю-бить своїх дітей, тим більше в неї є того другого почуття. Отож я мусив з тими марками ховатися на горищі, щоб часом батько не застукав мене з ними. На горищі була стара скриня, так звана мучниця. Ми з Лойзіком залазили в неї, як дві миші, і показували один одному марки: дивись, ось це Нідерланди, ось Єгипет, це Гватемала або Швеція. В тому, що ми мусили критись з своїми скарбами, було щось грішно-прекрасне. Збиран-ня марок таїло в собі ще й елемент пригодни-цтва; я ходив по знайомих і незнайомих родинах і просив дозволити мені відірвати марки з їх ста-рих листів. Десь на горищах або в секретері було повнісінько старих паперів. Це були мої най-шасливіші години, коли я, сидячи долі, переби-

рав запорошені купи паперів і шукав на них якої-небудь марки, якої в мене досі не було. Дуб-лікатів я не збирав, але коли траплялося знайти стару марку з Ломбардії абощо — хіба я па-м'ятаю назви всіх отих німецьких земель та віль-них міст — я почував просто болючу радість. Кожне бо надмірне щастя завжди завдає людині солодкого болю. А віддалік чекав на мене Лой-зік. Коли я, нарешті, вилазив, я нашвидку шепотів йому в дверях: «Лойзо, Лойзіку, там був пре-красний Ганновер! Маю його!»

І ми, тримаючи здобич, мерщій давали драла додому, до нашої скрині.

Були в нашому місті фабрики всякого дран-тя — джуту, коленкору, бавовняного мотлоху; у нас виробляли текстиль для кольорових племен цілої земної кулі. Мені дозволили там шукати марки в кошиках на папери. Це було найбагат-ше місце, де я міг полювати. Саме там я знайшов Сіам і Південну Африку, Китай, Ліберію, Афга-ністан, Борнео, Бразілію, Нову Зеландію, Індію і Конго. Не знаю, чи звучать вам самі вже ці назви так таємниче і ніби пристрасно-жадано, як мені. Боже, яка то радість, яка жорстока радість була, коли я знаходив марку з Кореї або Непалу! Нової Гвінеї! Сієри Леоне! Мадагаскару! Слу-хайте, те моє захоплення можуть зрозуміти тіль-ки мисливець, шукач скарбів або археолог, який робить розкопки. Шукати й знаходити — це чи не найбільше напруження й водночас заспокоєння, яке тільки може дати людині життя. Кожна лю-дина хоче чогось шукати, — якщо не марки, то — правду або золоту папороть чи, принаймні, ка-м'яні стріли та побиті старі глечики.

То були найкращі роки мого життя, роки дружби з Лойзіком і збирання марок. Потім я захворів на скарлатину. Лойзіка до мене не пу-стили. Може, він приходив до нас у коридор й тихенько свистав, щоб я його почув. Одного разу мене не догледіли, чи як там, одне слово, я втік з постелі і — шусть на горище подивитися на свої марки. Я був такий кволий, що ледве підняв віко-тієї скрині. Але скриня була порожня: шухляда з марками зникла.

Я не можу вам описати свого болю й розпачу. Думаю, що я, мабуть, тоді скам'янів, не міг на-віть плакати — так стиснуло мені горло. Спершу страшно було, що мої марки, моя найбільша ра-дість, зникли; але ще страшніше було те, що в мене їх, очевидно, вкрав, користуючись з моєї хвороби, Лойзік, мій єдиний приятель. Це був жах, безнадія, жаль... Страшно подумати, що тільки така дитина може пережити! Як тоді зійшов я з горища — не знаю, але потім я знову лежав у гарячці, а коли опритомнював, то загли-блювався в роздуми. Батькові й тітці я про це не сказав нічого, а матері тоді вже не було. Я знав, що вони взагалі мене не розуміють, і через це я був їм ніби чужий. Давно вже я не мав з ними ніяких близьких, дитячих відносин. Лойзікова зрада стала мені майже за смертель-ну рану; я вперше, і чи не найбільше, зневірився в людині. «Жебрак! — казав я собі. — Лойзік — жебрак, і тому краде; це мені кара за те, що я товаришував з жебраком». На тому я й став.

Відтоді я почав ділити людей, я втратив поняття соціальної цілості людства. Та я ще не знав, як це глибоко потрясло мене тоді і що в мені зрушилось.

Коли я видужав після гарячки, я очунав і від втрати колекції марок. Тільки мені ще шпигало в серці, коли я бачив, що Лойзік має вже нових товаришів. Але коли він прибіг до мене, трохи збентежений після такого довгого часу, я йому сухо і не по-дитячому сказав: «Іди геть, я з тобою не розмовляю». Лойзік почервонів і по хвили відповів: «Ну й добре...», і з того часу він так запекло, по-пролетарському мене зненавидів.

То була подія, яка позначилась на всьому моему житті, на способі мого життя, як висловився б пан Паулус. Мій світ, можна сказати, був згнєблений, я втратив віру в людей, навчився нена-

Я був злий і черствий до підлеглих; оженився, не кохаючи; дітей виховував у дисципліні й страху; а своєю ретельністю й сумлінністю доскочив великої шани у людей. В цьому було тепер мое життя, все мое життя. Я не вважав ні на що інше, окрім того тільки, що було моїм обов'язком. А коли я спочину в бозі, про це повідомлять у газетах, який то я був заслужений працівник і людина зразкової вдачі. Але якби люди знали, скільки в цьому криється самотності, недовіри й зачерствілості!..

Три роки тому в мене померла дружина. Я не признавався в цьому ні собі, ні іншим, але мені було страшенно сумно. Від журби я заходився вишукувати всілякі родинні пам'ятки, що залишилися після батька й матері: фотографії, листи, мої старі шкільні зошити — мене аж душило в

видіти й гордувати. Я вже ніколи не мав друга, а коли став дорослий, почав пишатися тим, що я самотній, що мені нікого не треба, і що я нічого нікому не подарую. Потім я став помічати, що й мене ніхто не любить. Я пояснював собі це тим, що сам гордую любов'ю і плюю на всяку сентиментальність. І отак вийшла з мене пихата й честолюбна, егоїстична й педантична людина.

горлі, коли я бачив, як старанно мій суворий батько складав їх і ховав; я думаю, що він все-таки любив мене. Цього всього була повна скриня на горищі. На дні її я побачив шухляду, запечатану печатками мого батька. Коли ж я відчинив її, то знайшов там ту саму колекцію марок, яку збирав п'ятдесят років тому!

Ніде правди діти: у мене струмком полилися

сльози, а ту шухляду я відніс до кімнати, як скарб. Ось як воно було тоді, збагнув я тепер: коли я хворів, хтось знайшов мою колекцію, а батько сконфіскував її, щоб через неї я не занедбав навчання! Йому не треба було б цього робити, але і в цьому була його сувора турбота і любов. Я не знаю, але мені стало жаль і його і себе.

Потім я подумав: отже, виходить, Лойзік у мене марок не крав?! Господи Ісусе Христе, як я його скривдив! Я знову побачив перед собою хитрого вуличного хлопчиська в ластовинні... Бозна, що з ним сталося і чи живий він. Мені стало так боляче й соромно, коли я все це собі пригадував... Через одну несправедливу підозру я втратив єдиного товариша; я втратив дитинство. Через це я почав гордувати біднотою, зробився пихатим, ні до кого вже не прихилився. Через це я ціле життя не міг дивитися на поштові марки без огиди й відрази, ніколи не писав своїй нареченій і дружині й пояснював це тим, що стою вище від усякого виявлення почуття. Моя дружина теж потерпіла з-за цього, бо я став такий черствий і самотній. І через це, тільки через це я зробив таку кар'єру і виконував так зразково свої обов'язки.

Я бачив знову усе своє життя; раптом воно здалося мені порожнім і безглуздим. А міг би я жити і зовсім інакше — спало мені на думку. Якби все це не склалося так, скільки б у мене було захвату й руху, любові, лицарства, фантазії, довіри! Таких дивних і незрівнянних речей! Боже, та ж я міг бути чим завгодно — мандрівником, актором, вояком! Адже я міг би любити людей, пити з ними, розуміти їх і я не знаю що там іше! Я себе почував так, ніби в мені розтавав якийсь лід. Я перебирав марку за маркою; там були всі вони: Ломбардія, Куба, Сіам, Ганновер, Нікарагуа, Філіппіни,— всі ті землі, куди я тоді хотів їхати і які я тепер вже не побачу. В кожній марці була частка того, що могло б бути, але не сталося. Я просидів над ними цілу ніч і судив своє життя. Я бачив, що то було якесь чуже, а не мое власне життя. Мое реальне життя взагалі перестало бути дійсністю.

Пан Карась махнув рукою.— Коли я отак подумаю, чим би тільки я міг бути, і як я того Лойзіка скривдив...

Патер Горобець, вислухавши цю розповідь, дуже засмутився і розчулився. Мабуть, і він згадав щось у своєму власному житті.— Пане Карась,— сказав він зворушено,— і не думайте навіть про те, що вже минуло, його тепер уже не можна виправити, почати знову не вдасться...

— Не вдасться! — зітхнув пан Карась і трохи почервонів.— А знаєте, я почав знову збирати колекцію...